

Jens V. Olsen, Roskilde

Furs historie fra middelalder til udskiftning

(fra Fuur Ø's Spare- og Laanekasse gennem 100 år - 1873/1973)

(OCR-læst og revideret januar 2009+juni 2011 - JVO)

Gennem dem sidste halve snes år har undertegnede anvendt en stor del af fritiden til indsamling af dels personalhistorisk, dels lokalhistorisk materiale vedrørende Fur.

Stoffet er for det meste samlet i Rigsarkivet i København. En del stammer dog fra Landsarkivet i Viborg. Endvidere er benyttet en del trykte kilder. Indsamlingen gjaldt i første række udredningen af min egen forslægt på øen; men eftersom kildematerialet voksede fremkom tanken om at skrive Fuurlands Gårdhistorie.

Da indsamlingen nu er ved at være afsluttet for det ældre materiales vedkommende, er det mig en glæde i dette jubilæumsskrift at få lov til at fremlægge en del af stoffet i dette bidrag til Furs historie frem til det 19. århundredes begyndelse.

Grunden til, at det kun er den ældre historie, der her fortælles, er dels en nødvendig begrænsning af omfanget, dels at det især her er lykkedes at fremdrage en del hidtil utrykt kildemateriale, så vi nu kan se, hvem der gennem tiderne bestemte over Furboerne indtil den dag, da de blev deres egne herrer.

Jeg ønsker hermed at takke Landsarkivet i Viborg og Rigsarkivet for benyttelsen af deres arkivalier.

Roskilde den 24. februar 1973.

Jens V. Olsen.

Furlands historie

1) MIDDELALDEREN

De oplysninger, vi har om Furs historie før reformationstiden, er få og meget spredte. Vi ser dog i hele denne periode en nær tilknytning til *Domkapitlet i Viborg*.

Viborg Domkapitel eksisterede allerede i året 1080. Det har sin oprindelse i et Benediktinerkloster, som Knud den Store anlagde i Viborg.¹

Man kan undre sig over, at en oprindelig katolsk institution som domkapitlet kunne overleve reformationen. Det har sikkert hjulpet en del, at mange af kapitlets medlemmer hurtigt gik over til den nye lære.

Kannikerne var i stand til at værne om deres rettigheder også efter reformationens indførelse. Endnu efter enevældens indførelse i 1660, ser vi Domkapitlet i Viborg optræde som godsbesidder.

Fur kommer under Viborg Domkapitel

Omkring 1130 byggedes kirken på Fur. Den var grundlagt af Gutchi, Agi og Atti, og blev indviet til Sct. Morten. Denne kirke blev en af Viborg Domkapitels første erhvervelser, idet den blev skænket kapitlet af bisp Eskild i Viborg med samtykke af de ovennævnte grundlæggere og kirkens præst Bo. 40 år senere bekræfter bisp Niels i Viborg denne gave.² Domkapitlets ret til denne kirke bekræftes også fra Rom. bl. a. 1170 af pave Alexander III.³ I 1188 af pave Clemens III⁴ og 1216 af pave Innocens III.⁵

I 1231 finder vi Fur opført i ølisten i kong Valdemar den Andens jordebog, der oplyser, at Fur har Hus (d.v.s. er beboet) og Harer. Den sidste oplysning kunne tyde på, at kongen især var interesseret i øen som jagtterræn.

Der havde i nogen tid været strid mellem provsten i Viborg og hr. Johannes Andreasen om nogle ejendomme på Fur, da ærkebiskop Trugot i Lund under et besøg i Viborg i 1279 mægler i striden.⁶ Peter Rød, som ejede ejendommene havde givet hr. Johannes Andreasen løfte om forkøbsret, men ved et forlig ender det med, at Domkapitlet får skøde på godset.

Det varer dog længe endnu, før kapitlet bliver enejer af øen. I 1319 nævnes ridderen Mikkil Aagesen til Fur, og i tiden 1365-1393 skriver hans søn Jens Mikkelsen sig til øen. De er af adelsslægten Vendelbo.⁷

Endelig i 1410 skænker Jens Mikkelsens datter fru Maren Jensdatter sin hovedgård Lundegaard med alt hendes øvrige gods på Fur til Domkapitlet,⁸ der derved synes at blive ejer af hele øen. Til gengæld for gaven forpligter provsten hr. Jens Mord og det øvrige kapitel sig til at oprette et alter i St. Mortens kirke på Fur, for der at holde messer »huer dagh tiill euigh tiidt« for fru Marens og hendes forældres sjæles frelse. Vi er endnu i den katolske tid.

Retsmæssigt var Fur et selvstændigt birk, idet birkerettighederne tilhørte Domkapitlet. Da kong Chr. I i 1456 bekræfter disse rettigheder,⁹ angives de at have tilhørt kapitlet fra Arilds tid«. Det er altså en gammel rettighed, hvis oprindelse vi desværre ikke kan spore. Allerede fra 1442 har vi fra Viborg Landsting et tingsvidne,¹⁰ der bekræfter birkerettighederne.

I 1440 sker der en omvæltning i kapitlets struktur, og i Viborg Domkapitels nye statutter ser vi en del stednavne fra Fur for første gang.

De originale dokumenter er desværre gået tabt for mange hundrede år siden, så vi kender kun teksten i anden eller tredje hånds afskrift, idet den således findes trykt i Pontoppidans Kirkehistorie fra 1744.¹¹ Desværre har afskriverne ret naturligt ikke været lokalkendt på Fur, så en del af navnene er blevet forvansket. Vi er dog ved hjælp af nyere kilder (jordebøger og lign.) i stand til at identificere dem alle.

I Viborg Kapitels nye statutter bestemmes kannikernes antal til 15, hvoraf de tre vigtigste kaldtes prælater. Det var provsten, ærkedegnen og kantoren.

Kannikerne fik selvstændig bopæl nær domkirken, og fik til livets ophold tildelt hver et »Præbende« hhv. »Prælat« , bestående af dele fra Domkapitlets jordegods. Der oprettedes således 3 prælater og 12 præbender.

Fur blev fordelt på to prælater, nemlig det andet, kaldet Ærkedegnedømmet, og det tredje, kaldet Kantoratet.

Ærkedegnens prælat omfatter først og fremmest *Fur Kirke*; yderligere får han årligt 1 læst korn (= 24 tønder byg) af *øens bedste* gård (curiam principalem) for at opretholde de tidligere nævnte sjælemesser. Gården må være Præstegaard, der lige som Grisselgaard, på denne tid var en enkelt gård.

Til klæder får ærkedegnen årligt 1 læst korn af gårdene i *Dibbel* (= Debel). Til føde får han 2 læster fra *Ochelsz* (=Vojel), *Greszved* (= Grisselgaard) og *Engelsz* (= Engelst). Endvidere hører *birketinget* og *møllen* under ærkedegnen.

Det tredje prælat ledes af *kantoren*, hvis opgave det blandt andet var at udarbejde den årlige kalender. For dette tildeles han hovedgården *Lundgaard*, med noget mere gods, som i alt kan give 1 læst korn årligt. Til klæde tildeles han hovedgården *Vargaard* med så meget gods, at det årligt kan give 1 læst korn. Til føde får han årligt 2 læster korn fra de resterende (uspecificerede) gårde på øen.

Gården *Vargaard* har man i tidens løb forsøgt at identificere med en række forskellige steder.¹² Man har nævnt Ridderen Jens Mikkelsens hovedgård »Østedholm«, der nævnes o. 1400. Andre har forsøgt at placere den på »Slottet«, der i dag er navnet på den største af holmene i Vojel Vig. Denne sidste tanke kan dog helt afvises, da det kan oplyses, at »Slottet« o. 1700 var navnet på et hus i Hvirp,¹³ og først hundrede år senere overførtes navnet til holmen.

Det er imidlertid lykkedes forfatteren under forarbejdet til »Furlands gårde«, at identificere Vargaard med gården Bjerregaard i Nederby, formen »Vargaard« skyldes højst sandsynligt en læsefejl under afskriften af statutterne.

Fra den her omtalte periode kendes navnene på en del ærkedegne og kantorer.¹⁴ Af ærkedegne nævnes: *Michel Spend* (1420 og 1440), *Dr. Erik Nielsen Rosenkrantz* (1475-76), *Mester Kjeld* (Kantor) (1476), *Mester Jacob Krumpen* (bl. a. 1519) og sidst *Magister Anders Skorgaard*, som vi hører mere om i det følgende. Af kantorer kender vi: *Jacobus Henzrici* (1416), *Jacob Pedersen* (1440), *Peder Jensen* (1452-1467), *Morten Furbo* (1471), *Kjeld Ovesen* (1475-1503) og *Knud Nielsen* (1509). Den sidste katolske kantor er *Magister Niels Friis* til Kjærsgaard, der blev kantor i 1518.

Efter 1440 hører vi i lang tid intet til Fur. Først 1524, da Fr. I kort efter sin tiltrædelse lader opkræve en pengeskat af alle landets bønder,¹⁵ bliver Fur nævnt. Ved et tilfælde er skatteregnskabet for en del af Viborg stift bevaret, og her finder vi, at:

Kantoren mester Niels (Friis) indbetaler 34 mark 4 skilling for nogle af sine tjenere (fæstebønder) på Fur, medens ærkedegnen mester Anders Skovgaard på hans vegne betaler 33 mark for hans andre tjenere på øen. 10 af mester Anders' tjenere er nævnt ved navn, medens han for sine øvrige tjenere betaler 24½ mark 4 skilling. Da det er første gang i historien, at nogle furboere nævnes ved navn, nævnes de i det følgende. De hører alle til II. prælatur, men deres gårde kan ikke identificeres. De 10 fæstebønder er:

Mortthen ps	- Morten Pedersen	betaler 13 skilling
p iu(l)	- Peder Juul	13 skilling
seur degen	- Søren Degn	14 skilling
clemitt niels	- Clemens Nielsen	10 skilling
nis ps	- Nis (Niels) Pedersen	10 skilling
seur ps	- Søren Pedersen	10 skilling
povell chrestens	- Poul Christensen	24 skilling
graffuers kraabb	- Gravers Krabbe	1 mark
chrest huidt	- Christen Hvid	2 mark
anders mortthns	- Anders Mortensen	giver intet
		ialt 8 mark 14 skilling

I senere kilder genfinder vi Gravers Krabbe og Anders Mortensen, der begge har jord på Engelst mark.

2) REFORMATIONSTIDEN

Omkring 1525 kommer en brydningstid. Hans Tausen kommer hjem fra Wittenberg, hvor han havde sluttet sig til de reformerte. Han flyttede først til Antvorskov kloster, men allerede året efter, 1525 blev han sendt til Johanniternes ordenshus i Viborg. På grund af sine revolutionære ideer, blev han dog snart udstødt af ordenen. Han fik Fr. I's tilladelse til at tale lutherdommens sag i Viborg, og skaffede byen en evangelisk kirkeordning i 1529. Det var starten til mange års stridigheder mellem katoliker og

protestanter. Udviklingen heraf får meget stor betydning for Furs tilhørsforhold til Domkapitlet i de følgende år.¹⁶

Ærkedegnen indtog i disse år en særstilling, idet han i virkeligheden fungerede som kapitlets overhoved, idet det var kongelige sekretærer, der toges til domprovster, og disse opholdt sig aldrig ved kapitlet. Alle vigtigere sager kom derfor gennem ærkedegnen M. Anders Skovgaards hænder.

Kantoren mester Niels Friis sluttede sig snart til reformationen, skønt han derved kom i et stærkt modsætningsforhold til sin broder, den katolske biskop Jørgen Friis. Imidlertid indtog ærkedegnen den modsatte stilling, idet han stædigt vedblev at holde sine messer, deriblandt også sjælemesserne for Maren Jensdatter, som han ifølge statutterne var forpligtet til at holde ved St. Mortens kirke på Fur. Da mester Anders Skovgaard ikke mere kunne gennemføre messerne på Fur, sørgede han for, at messerne på hans bekostning i stedet blev gennemført hos prioren Jakob Jensen i Dueholm kloster på Mors.

Anders Skovgaard sikrede sig ved flere tingsvidner i årene frem til 1536 at have bevis for, at han havde holdt de messer, som var et væsentligt grundlag for Domkapitlets ejendomsret over Fur.

Da man ved reformationen ophørte med at holde sjælemesser, greb adelen chancen til at kræve deres slægters gamle ejendomme tilbage. På Fur ytrede det sig ved, at en af *Maren Jensdatters* arvinger, junkeren *Iver Krabbe* sammen med *Hans van Wisch* var taget over på Fur. Her havde de lørdag d. 13. juli 1532 afholdt en jagt på kapitlets ejendom. En stor del af Fur var jo blevet givet som sjælegave i 1410.

Ved denne jagt fór junker Iver og hans følge så voldsomt rundt med deres heste og hunde på bøndernes marker, at birkefogeden Jørgen Krabbe lod tage et tingsvidne dateret 19. juli s. å. Heri vidner fire mænd om, hvorledes jagtselskabet havde redet omkring i bøndernes korn, og havde ødelagt det. Det blev oplyst, at Iver Krabbe allerede året forinden havde været på jagt på Fur. Da havde hans hunde bidt et får og flere lam ihjel for nogle bønder, bl. a. ovennævnte Jørgen Krabbe i Præstegaard og Jep Nielsen i Bjerregaard. Det var en alvorlig sag, hvor M. Anders Skovgaard egenhændigt skrev et brev til Iver Krabbes fader Glob Krabbe til Østergaard, hvori han beklagede sig over sønnens opførsel. Glob Krabbe fik dog afværget et sagsanlæg, og Iver Krabbe måtte foreløbig opgive sin drøm om at få fingre i det gamle slægtsgods.

I midten af 1540'erne har Iver Krabbe oprettet en hovedgård Krabbesholm ved Skive, og han får nu travlt med at skrabe gods sammen til denne. Han indstævner ærkedegnen Anders Skovgaard og kantoren Niels Friis, idet han kræver sine forfædres gods på Fur tilbage.

To gange bliver sagen udsat på grund af mangler ved stævningen. Imidlertid kommer Iver Krabbe med endnu en stævning, og i 1549 tages sagen op ved kongens retterting. Iver Krabbe fremlægger bl. a. et brev fra 1467, hvori Domkapitlet giver Krabbeslægten ret til at stille den præst, som skulle holde messerne ved alteret i domkirken. Han fremlægger endvidere nogle perga-

mentsbreve om, at man i nogle år havde undladt at holde messerne i Fur kirke.

Anders Skovgaard og Niels Friis fremlægger på kapitlets vegne først en beseglet kopi af gavebrevet fra 1410. Dernæst fremlægges et brev af 1529, hvori det bevidnes, at messerne og gudstjenesterne var blevet holdt ved St. Mortens alter i Viborg Domkirke, så længe tilbage i tiden, som man kunne mindes. Fra samme år fremlægges et brev, der bevidner, at den tid, da hr. Kjeld Canther var ærkedegn i Viborg og siden i mester Jacob Krumpens tid såvel som nu i mester Anders Skovgaards tid havde messerne været holdt uden nogen forsømmelse.

Der fremlægges mange flere breve, heriblandt sikkert også de tidligere nævnte tingsvidner om messerne på Fur og siden i Dueholm kloster frem til 1536.

Dommen afsluttedes d. 6. maj 1549 og lyder på, at kapitlet skal beholde Fur. Iver Krabbe og hans arvinger får ret til at stille en præst ved domkirken, hvor præsten skal holde en gudstjeneste, som oprettes i stedet for messerne. Præsten, som lønnes af kapitlet, skal prædike Guds ord kl. 6 morgen fem af ugens dage.

Iver Krabbe fik ikke noget gods denne gang, og Fur vedblev at være domkapitlets ejendom.

3) **LENSTIDEN**

Efter reformationen fortsatte både mester Anders Skovgaards og mester Niels Friis i deres embeder, helt frem til deres død.

Da de gejstlige prælater var døde, lod kongen de to prælaturer forlene til forskellige embedsmænd, dog med den betingelse, at de, når de ikke var i kongens ærinde, skulle bo i de til prælaturerne hørende residenser ved domkirken.

Fur forblev opdelt i Ærkedegnedømmet og Kantoratet med hver deres lensmænd.¹⁷ Denne inddeling fortsatte i over 100 år, helt frem til 1670, da Fur bliver ryttergods.

Lensmænd ved II. prælatur

Mester *Anders Skovgaard* døde i 1554,¹⁸ hvorefter hans slægtning *Hans Skovgaard* valgtes til lensmænd. Han var søn af Jørgen Skovgaard, en broder til den afdøde ærkedegn.

Under et besøg på Koldinghus underskrev kongen, Chr. III d. 22. februar 1554 et »Livs brev for *Hans Schougaardt*, sekretair, paa Ærkedømmet i Viborg Domkirke, som er ledigt efter M. *Anders Schougaard*. Han skal vedligeholde Residensen og, naar ham ikke længere er i Kongens daglige Tjeneste, bo ved Domkirken, gjøre sædvanlig Tjeneste og være Kirkeordinansen og Kapitlets Statuter lydige; indtil den Tid skal han holde en Fuldmægtig der,

som kan forsvare Godset. Med de sædvanlige Bestemmelser angaaende Bønder og Skove«.

I 1680 dør *Hans Skovgaard* og efterfølges af dr. *Hans Kier* (29. juli 1580). *Hans Kier*, som var dr.med., kaldes ofte ved den latinske form af navnet: *Johannes Paludan*. Han fik bl. a. i 1577 kongebrev på, at måtte oprette et apotek i Viborg, som det første i Nørrejylland. I følge forleningsbrevet skal *Hans Kier* straks residere ved domkirken, og han bor her indtil sin død i 1616.

Nu bliver *Niels Friis* til Krastrup lensmand. Han var en slægtning til den tidligere nævnte kantor med samme navn. I 1614 var han kommet i kancelliet og var i tiden 1616-1623 øverste sekretær. *Niels Friis* fik d. 8. januar 1617 kongeligt forleningsbrev på ærkedegnedømmet. Han beholdt det til sin død i 1639.

Den sidste i rækken af lensmænd ved II. prælatur var *Jørgen Rosenkrantz* til Kieldgaard, hvis kongebrev er fra d. 9. november 1639.

Jørgen Rosenkrantz havde i 1634 arvet hovedgården Kieldgaard, der ligger i Nordsalling ikke langt fra Fur. På grund af den relativt korte afstand fra Viborg, fik han lov at bo på Kieldgaard, og han var også den af samtlige lensmænd, der kom mest i kontakt med øens befolkning. Det er måske det gode forhold til befolkningen, der gør, at han, da lejlighed byder sig, i 1666 køber en del af sit len.¹⁹

Vi er i tiden kort efter enevældens indførelse, hvor sådanne salg af krongods forekommer. På Fur omfattede salget 2 gårde i Nederby (Matr. 1688: no. 2 og 4), gården Dalsgaard og de 4 gårde i Vojel, alle med tilhørende gadehuse. Endvidere Grisildgaard og det øde vejrmøllested. Året før havde en storm blæst møllen omkuld,²⁰ og den blev først genopbygget ca. 75 år senere.

Jørgen Rosenkrantz kom i pengeforlegenhed, så allerede i 1667 måtte han pantsætte sit gods på Fur til *Hans Muhle Jørgensen* for et lån på 1700 rdl.²¹ I 1666 havde *Jørgen Rosenkrantz* betalt 50 rdl. pr. tønde for de ialt 57 tdr. hartkorn, ialt næsten 2900 rdl. Han må endvidere pantsætte Kieldgaard, som han sælger året efter.

I 1670 sker der en stor forandring for Fur. Der oprettes et nationalt rytteri, og mange len inddrages og udlægges som ryttergodser, således også Viborg Domkapitels resterende gods på Fur.²²

Ved udgangen af 1672 får *Jørgen Rosenkrantz* tilbud om, hvis han vil afstå sit gods på Fur, at få erstatning i Sorø Gods.²³ Da *Jørgen Rosenkrantz* imidlertid ikke kunne tilbagebetale sit lån til *Hans Muhle*, overtog dennes arvinger det ovennævnte gods på Fur som uindløst pant. I marts 1673 mageskifter de med kongen, der derved opnår at få hele øen Fur (pånær kirke, præstegård og degnebolig) udlagt som ryttergods.²⁴

Lensmænd ved III. prælatur

Den sidste kantor Mester *Niels Friis* døde 6. november 1557.²⁵ Han blev efterfulgt af landsdommer *Axel Juel* til Villestrup, der fik kongebrev 21. december s. å. Også han skal følge de sædvanlige bestemmelser angående ordinans, kapitelsstatuter, residens, bønder og skove.

Axel Juel, der der i 1572, efterfølges af sønnen *Absalon Juel*, som får kongebrev 17. september s. å.

1589 dør *Absalon Juel* og kongelig sekretær *Christian Holck* til Højgaard får 25. november forleningsbrev på kantordømmet. Da han imidlertid får andre og mere indbringende len, afstår han lenet. Herefter bliver kongens livlæge *dr. Johan Bendz* lensmand (brev dat. 13. november 1590) indtil sin død i 1596.

Den næste lensmand i III. prælatur bliver doktor *Peder Iversen*, udnævnt 10. maj 1596. Han dør d. 25. november 1629 og efterfølges af doktor *Anders Skytte*, der er livlæge for Cbr. IV's moder dronning Sophie. Han havde i øvrigt allerede i 1623 fået lovning på lenet efter *Peder Iversen*.

Anders Skytte døde allerede først på året 1631, hvorefter *Iver Vind* til Nørholm fik overdraget lenet.

Iver Vind var født i Roskilde i 1590 som søn af Jacob Vind til Grundet og Else Høgh (Banner), han blev allerede 1614 kannik i Ribe. Efter at have fået kantoratet i 1631, blev han i 1637 tillige lensmand på Lundenæs slot. Han døde i 1658 og efterfulgtes af rentemester *Mogens Friis* til Faarskov.

Mogens Friis blev den sidste i rækken af lensmænd ved kantoratet, da hele dette prælatur i 1670 sammen med den del af II. prælatur, der stadig tilhørte Domkapitlet, blev udlagt som ryttergods. *Mogens Friis* døde først i 1675.

Store Søren's meriter

Under reformationen var tiendeydelsen en væsentlig grund til stridigheder mellem præsteskabet og bønderne. Tiendepligten var allerede slået fast ved Odense reces 1527, men alligevel gjorde bønderne modstand, især i Jylland. Når præsterne efter reformationen ikke skulle holde alle de tidligere tiders mange messer mm., ville bønderne heller ikke betale tiende. Således ser vi i 1531, at en af ærkedegnens fæstebønder på Fur med navnet Store Søren undlader at betale sin tiende. Mester *Anders Skovgaard* lader birkefogeden *Jørgen Krabbe* i Præstegaarde indstævne Søren for birketinget, for at få ham til at betale.

Da birkefogeden står som anklager i sagen, er det en anden fæstebonde ved navn Anders Mortensen, som fredag før pinse, den 23. maj 1531, udsteder et tingsvidne, hvori *Jørgen Krabbe* får 8 mands vidnesbyrd om, at *Store Søren* indrømmer gælden, og betaler alt pånær ½ tønne byg. Søren påstår sig uforpligtet til at betale resten. Han præciserer dog, at om nogen krævede ham på kongens vegne, så ville han straks betale, hvad han skylder.²⁶

Det ses heraf, at det var kirke- og præstetienden der gjorde modstand imod, og ikke kongetienden.

Ærkedegnen og *Store Søren* må dog være blevet forligt, for da *Anders Skougaard* i 1536 er ivrig efter at samle sig vidnesbyrd om messernes vedligeholdelse, så står *Store Søren* forrest blandt de mænd, der vidner på Fur birketing. Han ville nok ikke risikere at komme under en herremand som *Iver Krabbe*.

Ligesom næsten alle bønderne på Fur på den tid, var *Store Søren* ikke i stand til at klare sig ved den smule, som gården kunne kaste af sig - han måtte ty til fiskeriet, som endog ofte regnedes for hovederhvervet. Mænd og drenge fiskede i Limfjorden, medens kvinderne tog sig af landbruget.

Den mest effektive fiskemetode, som kendtes på denne tid, var pulsevåd. Her slår man ned i vandet med en slags kølle, og jager derved fiskene ind i våddet. Da pulsevåd blev regnet for meget skadeligt, især for fiskeyngelen, blev det forbudt bl. a. ved Odense reces 1539. Det forhindrede dog ikke, at *Store Søren* og en række andre fæstere på Fur tager metoden i brug, når det gælder om at bjærge føden.

Imidlertid går det galt, de er sikkert blevet taget på fersk gerning, for i april 1541 står *Store Søren* og 13 andre Furboere anklaget for kongens retterting for at have slået med pulsevåd Dommens udfald og konsekvenser kendes dog ikke.²⁷

Skattenedsættelse

Som det fremgår af forrige afsnit, var indtjeningsmulighederne for Furs befolkning meget ringe. Landbruget gav meget lidt - gårdene var små og jorden dårlig. Fiskeriet i Limfjorden var meget usikkert, og kunne ofte slå fejl, så betalingen af den årlige landgilde var et stort problem. Når kongen så af og til opkrævede ekstraskatter, var det helt galt.

Kongen må have indset det urimelige heri, for d. 20. juli 1570 underskriver Fr. II et åbent brev, hvorved alle gårdmænd på Fur får skattenedsættelse. Hidtil har de tilsammen været regnet for 3 læg, men fremover skal de kun betale for 2½ læg, når der udskrives skat. Ordlyden af dette kongebrev findes i Kruses bog om Fur²⁸ tillige med den bekræftelse, som efterfølgeren på tronen, Chr. IV giver i 1640. Iøvrigt bliver dette brev atter stadfæstet af Fr. III i 1655.

Skatterne blev indbetalt til lensmanden på Skivehus, da Fur hører under Harre herred. Ved gennemgang af skatteregnskaberne fra Skivehus len, ser vi da også, at gårdmændene på Fur hver gang står anført under et for 2 ½ læg, svarende til skatten for 25 hele gårde.²⁹

Vrag

I det 16. århundrede var vraggoods en ikke uvæsentlig indtægtskilde for de godsejere, hvis jorder stødte op til farbart vand. Reglen var, at hvis et skib

drev ind på kysten som vrage, og det var ubemandet, så tilfaldt vrage kongen. Denne havde dog oftest som et særligt privilegium afstået denne ret til godsejeren. Det var under alle omstændigheder strengt forbudt menigmand at tage noget deraf.

Hvorledes det kan gå, ser vi, da en Furbo ved navn *Mads Jepsen* havde taget et stykke vragefjæl ved stranden. Han blev dømt fredløs. Heldigvis bliver han dog siden ved et kongebrev dateret 23. maj 1569 taget til nåde igen.³⁰

Tredive år senere opstår en hel sag omkring et vrage ved Fur. Mandag før pinse 1598 drev vrage af en kogge ind til Furs kyst. To af fæstebønderne på øen, *Niels Mortensen* og *Niels Thøgersen*, begge fra Debel, var sammen ude for at røgte deres bundgarn ud for Knudshoved, da de så vrage komme flydende. Da vrage truede med at ødelægge deres garn, og da der ingen var ombord, skubbede de det til side, så det flød ind mod kysten. Efter at have ordnet deres garn, sejler de ind og »bjerger« vrage ved kysten syd for Knuden.

Fundet bliver anmeldt for øvrigheden, d.v.s. lensmændene, doktorerne *Johannes Paludan* (Hans Kier) og *Peder Iversen*, begge i Viborg. Imidlertid hører hovedsmanden ved Skivehus *Jacob Høg* til Trudsholm om vrage, og påberåber sig ejendomsret til det. Lensmændene lader sagen pådømme ved birketinget på Fur, hvor birkefogeden *Gravers Andersen* i Engelst giver dem medhold.

Jacob Høg er ikke tilfreds hermed, og indstævner birkefogeden og dermed lensmændene for landstinget i Viborg, for at få omstødt dommen.

Jacob Høg angiver i sin stævning, at når Furs indbyggere betaler deres skatter ved Skivehus, så må vrage tilfalde ham som kongens repræsentant på stedet.

Doktor Hans og doktor Peder fremlægger en lang række dokumenter ifølge hvilke domkapitlets privilegier vedrørende såvel birkeret til Fur birketing, som ret til vrage på kapitlets øvrige gods, bevises. Så sent som 24. december 1595 havde Chr. IV stadfæstet sin forgængeres gavebreve. Sagen dømmes d. 10. november 1599 af landsdommerne *Mogens Juel* til Palsbjerg og *Iver Juel* til Vellestrup. Udfaldet bliver, at *Gravers Andersens* dom skal forblive ved magt.³¹

Trediveårskrigen og Fur

Trediveårskrigen brød ud i 1618, og da Chr. IV troede, at han kunne skaffe sig hæder og ære som protestanternes forsvarer, blandede han sig i den. I august 1626 blev hans tropper imidlertid slået i slaget ved Lutter am Barenberg, og han måtte trække sig tilbage. I stedet drog den katolske hær under Wallensteins ledelse nordpå mod Danmark. De drog op gennem Jylland, og var allerede den 6. oktober 1627 nået til Viborg.³² Inden årets udgang var der fremmede soldater på Fur.

Under en sådan besættelse, var det umuligt at undgå plyndringer, ødelæggelser og hærgen. Det gik således ud over en række fæstebønder på Fur. Hvad der også var slemt, var at soldaterne i den grad ødelagde skovene på Fur, så lensmanden Jørgen *Rosenkrantz* i 1641 får tilladelse til at opbryde, pløje og tilså de sidste rester.³³ Herefter findes ikke skov på øen, før en nyplantning startes i begyndelsen af 1800 tallet.³⁴

Kongen udstedte befaling til lensmændene i de hærgede egne om, at de måtte nøjes med mindre landgilder fra bønderne, så længe disse ikke når op på fuld høst.

Flere furboere havde til domkapitlet indsendt tingsvidner, der bevidnede deres armod. Vi hører bl. a. i disse vidner om den særlige skik, at enken efter en bonde frasiger sig arv og gæld i boet ved at kaste nøgler på graven.³⁵

Fur får en præstegård

Indtil nu havde der på Fur ikke været nogen egentlig præstegård, men præsten var samtidig fæstebonde på to små gårde.

Allerede i 1633 foreligger der en klage fra præsten, hr. *Jens Christensen*, der fortæller, at hans kald er så ringe, at han ikke kan underholde familien.³⁶

Sagen bliver undersøgt, og resultatet bliver, at præstens to fæstegårde med kapitlets samtykke afstås til hr. *Jens* som en fri præstegård. I et åbent brev dateret 15. oktober 1641 giver kongen sit samtykke, idet det kræves, at den gård, som præsten bor i, skal holdes vedlige »og ved god hævd« af ham.³⁷ Gården ligger i Nederby, hvor Gl. Præstegaard ligger i dag. Efter dette gavebrev, er Fur præstekald ejer af gården. Den anden gård, som lå i *Kubdal*,*) var tidligere fæstet af præsten og en bonde ved navn *Søren Nielsen* i fællesskab. Efter 1641 bliver *Søren Nielsen* boende her til sin død, hvorpå gården nedlægges, og jorden lægges til præstegården.³⁸

Øens første skole

Indtil langt ind i 1600-tallet var der ingen særlig skole på Fur. Degnen på øen var samtidig almindelig fæstegårdmand.³⁹ Således kender vi *Søren Pedersen Degn*, der bl. a. i 1626 optræder som vidne i en uhyggelig troldomssag fra Fur (beskrevet af C. Klitgaard i Skivebogen 1915). *Søren Degn* fæstede 3/8 af gården Søndergaard i Engelst, og boede her i de følgende 50 år.

Da Jørgen Rosenkrantz i 1666 havde købt en part af øen, skete der en forandring, idet han henter en ny degn til øen. Degnen, der hedder *Jens Matzen*, får efter præsten hr. *Christen Nielsens* råd udvist en plads på Hvirpgade mellem Oluf Nielsens og Bered Norges huse.⁴⁰

Da Jørgen Rosenkrantz erfarer, at der ikke er noget skolehus på øen, og at degnen ikke har penge til at bygge et, giver han 7 slettedaler til at købe træ

---

* *Kubdal* er et stednavn, der ikke har været i brug i flere hundrede år. Det dækker sandsynligvis den dalsænkning, der strækker sig fra Gl. Præstegård og vestpå ind i landet

for og befaler sognefolkene at levere taget. Herefter bygger de fleste sognemænd i fællesskab et lerklinet og stråttækt skolehus, beliggende omtrent hvor Hvirp skole lå i de følgende 250 år.

4) RYTTERGODSPERIODEN

Efter krigen med svenskerne i 1658-59 og indførelsen af enevælden i 1660, bestemte kongen, at der skulle oprettes et nationalt rytteri, hvis økonomiske grundlag skulle være den række af ryttergodser, der oprettedes omkring 1670.⁴¹

Viborg Domkapitels gods med Fur blev således i 1670 udlagt til Ryttergods under det 2' jyske regiment. Når man undtager de 9 gårde, som Jørgen Rosenkrantz i 1666 havde købt, omfattede Fur ialt 33 gårde med tilhørende gadehuse. Undtaget herfra var endvidere præstegården og degneboligen.⁴²

Godserne blev inddelt i lægder på grundlag af gårdenes hartkorn (baseret på Matriklen af 1664). Hver enkelt lægd skulle således stille en rytter med fuld mundering, og betale for hans underhold.

Af krigsjordebøgerne fra 1670 og 1679 ser vi, at Fur inddeltes i 22 lægder.⁴³ Imidlertid indberetter Regimentsskriveren, der administrerer ryttergodserne, til kongen, hvor elendigt det står til på øen. En stor del af gårdene er meget forfaldne, og da der næsten ingen høavl og havreavl findes på øen, men at befolkningens væsentligste næringsvej er fiskeriet, ville det »falde besværligt« for fremmede ryttere at lade sig ernære af stedet. Imidlertid har øboerne selv tilbudt at stille de ønskede 22 ryttere med fuld mundering, hvis kongen ellers ønsker det. Om kongen har accepteret tilbudet, ved vi ikke.

Som nævnt i forrige afsnit blev de sidste 9 gårde med tilhørende gadehuse ved mageskifte i 1673 lagt til det øvrige gods, så hele øen nu var ryttergods.

I 1675 omorganiseredes ryttergodserne, og Fur kom under det 3' jyske regiment. Til trods for at dette gods var blevet forøget med ca. 25%, regnedes det stadig kun for 22 lægder.

I 1679 ser vi, at størstedelen af landbrugerne er forarmede, så de længe ikke har kunnet svare den fulde afgift. Året efter ser vi også, at øen kun regnes for 17 portioner (ryttere). Snart efter ændres det dog til 18.

Vi er så heldige at kende navnene på de 17 ryttere, der i 1680 hørte under Fur.⁴⁴ Heraf kan vi se, at der er tale om fremmede ryttere, endog flere udenlandske (især tyske), vi finder navne som: Hans Jacob Gutjahr, Æsper Wilte, Hans Hahl og Gudmand Stang, andre har dog mere almindelige navne som: Niels Sørensen, Anders Skræder og Søren Hatmager.

K. C. Rockstroh har i sit værk: Udviklingen af den nationale hær i Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede, skrevet om bl. a. én af rytterne på Fur. I lægdsrullen 1680 finder vi navnet *Peter Pallisen*. Han ser ud til at være en uregerlig karl, for der indløb en række klager over ham. Han havde stukket en bonde i låret, men da han betalte bartskærens løn, blev sagen glemt. To

tjenestekarle klagede og viste deres ar frem - *Peter* havde skåret dem i ansigterne den forrige jul i en julestue. Andre bønder var blevet truet af *Peter*, så det endte med, at han blev sat i arrest en hel måned på vand og brød, og derefter blev han straffet med pælen. Han kom ikke mere til Fur.

Almindeligvis var forholdet mellem ryttere og bønder dog ganske godt.

Befolkningen o. 1700

I året 1704 oplevede man, som så mange andre år, at kongen lod opkræve en ekstraskat af landets befolkning, for at få penge i den slunkne statskasse. I forbindelse med skatteudskrivningen, skulle sognepræsten indsende en mandtalsliste til øvrigheden. Således indsendte hr. Jorhum *Høyer* fra Fur sin liste til regimentsskriveren.⁴⁵ Foruden at opregne familierne, giver han her en række interessante oplysninger om befolkningens erhverv

Præsten nævner ialt 77 gårdmænd. Fra andre kilder ved vi, at der på dette tidspunkt var 42 fæstegårde på øen, derfor beboedes flere gårde af to familier. Grisildgaard, Bierregaard (i Nederby) og Præstegaard havde ikke mindre en tre familier i samme gård. Det kunne lade sig gøre, da jorden blev drevet i fællesskab, hvilket var nødvendigt, da de enkelte gårdes jorder lå spredt som smalle agre blandet mellem hverandre. Beboelseshusene var delt så hver familie havde sine rum, ligeledes havde de enkelte gårdmænd deres egen besætning, selv om de nok deltes om stalden.

Ifølge *Jochum Høyer* lever gårdmændene dels af landbruget, og dels af fiskeri, da hverken de eller deres hustruer kan noget håndværk. Når manden fisker, fortsætter hustruen avlingen.

De eneste gårde på øen, der kan klare sig uden fiskeri, er Grisildgaard, Hvirpgaard og Dalsgaard. Det bemærkes her, at Dalsgaard, der i de sidste 200 år kun har været et hus, på denne tid var en af øens større gårde.

Af husfolk nævner hr. *Jochum* ialt 39. De har i modsætning til gårdmændene slet ingen avling og heller ikke kvæg, men ernærer sig af fiskeriet alene. I mange tilfælde fisker manden, medens hustruen spinder hampegarn til fiskeredskaber. Der nævnes flere fattige familier, der må klare sig ved betleri. Således nævnes *Morten Christensen Skræder* der tidligere havde syet skind og vadmel, men nu i sin alderdom tjener han ikke en skilling. Han hjælpes af sine syv små børn, som betler føden hver dag både til ham og hans fattige hustru.

Der er ingen andre håndværkere end *Povelsen Smed* der nok kaldes smed, men han »kan intet synderligt smedearbejde gøre«, i øvrigt har hans hustru været meget svag og sengeliggende en fem års tid.

Det var som man kan se, yderst vanskelige forhold, man levede under i det 18' århundredes begyndelse.

Vi ser, at der i 1704 bor 116 familier på øen. Til sammenligning kan nævnes, at befolkningen i 1801 var på 398 personer i 103 familier, altså næsten uæn-

dret. I 1845 er befolkningen vokset til 966 personer i 181 familier, og i 1901 er der 299 husstande med 1550 indbyggere.

I mandtallen fra 1711 er der kommet flere håndværkere til, således et par vævere, *Peder Grøn* på Gaden og *Anne Sørensdatter*. Der er også kommet en ny skræder, medens skomagere *Andræas Clausen* kaldes gammel og affældig, han kan nu næppe flække et par sko.

Færgen som var en robåd, var givet til øen af kongen, medens amtmanden stod for dens vedligeholdelse, idet de furboere, der havde heste og vogn, hver skulle give en skæppe byg dertil årligt. Færgemanden *Jens Andersen* havde fæstet et gadehus, for hvilket han årligt gav 3 mk.

3) GODSEJERNE

I begyndelsen af 1700-tallet var Danmark indblandet i Den store Nordiske krig, i hvilken Tordenskjold var den store helt. Mod krigens slutning i 1716 og de følgende år, opgav man til en vis grad det nationale rytteri, og skaffede sig i stedet penge til statskassen, ved at sælge en stor del af ryttergodserne i Jylland. Således kom Fur under hammeren ved en auktion i året 1717 sammen med en del andet gods.

Det blev *Niels Ibsen* til Tvis kloster, der bød højst, og han købte ialt 397 tdr. hartkorn (hvoraf 160 tdr. var Fur) for et beløb på 14.498 rdl. 32 sk. Skødet blev underskrevet den 3. oktober 1718 af kongen, Fr. IV.⁴⁶

I 1719 kom der nye regler for udstedelsen af fæstebreve, og fra denne periode kender vi en lang række fæstebreve til husmænd og gårdmænd på Fur udstedt af *Niels Ibsen*.⁴⁷ Årene efter krigens afslutning var, som det ofte er tilfældet, økonomisk vanskelige, og *Niels Ibsen* kom i pengenød. Derfor må han allerede i 1725 sælge sit gods på Fur. To år senere går han fallit.

Køberen var *Anders Kierulf* til Bjørnsholm. Han skriver sig iøvrigt siden hen til Sødal. *Anders Kierulf* betaler de 160 tdr. 2 skp. 3 fdk. 1 alb. hartkorn, som omfatter hele Fur på nær kirke, præstegård og degnebolig, med 4120 rdl. Courant (skøde dat. 8. juni 1723).⁴⁸

Anders Kierulf, som var født i 1662, blev d. 6. okt. 1728 gift med *Margrethe Dorthea Braës*, født 1692 som datter af assessor *Diderik Christian Braës* til Kokkedal og dennes første hustru Ingeborg Seefeld.⁴⁹

Anders Kierulf, som efterhånden fik samlet meget gods, døde den 3. februar 1733. Han havde allerede i 1731 ladet bygge en ny skole i Hvirp.

Efter *Anders Kierulfs* død arvede enken godset. *Margrethe Dorthea Braës* huskes især for, at hun i 1739 indstifter de af alle furboere så velkendte legater. Legaterne, som er på ialt 100 rdl., skal stå i evig tid som første prioritet i Furland, idet renterne gar dels til øens skole, dels til 4 fattige på øen.⁵⁰

Herved gav *Margrethe Braës* et supplement til det fattigvæsen, der var oprettet 5 år forinden. Både fattigprotokollen og legatprotokollen, i hvilke regnskaberne førtes, findes i dag på landsarkivet i Viborg.⁵¹ Her er det interessant at følge, hvorledes legatportionerne udbetaltes regelmæssigt, medens fattigkassens midler oftest brugtes som begravelseshjælp eller beklædningshjælp til forældreløse børn.

I dag har legatet mistet sin betydning, men skal stadig administreres, således, at jordejerne årligt må betale ca. 30 øre pr. tdr. hartkorn. Det er også nævnt i hvert eneste skøde, der udstedes på Fur.

I 1740 døde *Margrethe Dorthea Braës*, og hendes fader *Diderik Christian Braës*, der i mellemtiden var blevet justitsråd, arvede øen. Da han på dette tidspunkt var 80 år gl., havde han en administrator *Dieterich Iversen* til at tage sig af alle løbende sager. Det er derfor også *Dieterich Iversen*, der f. eks. underskriver fæstebrevene fra denne tid.

I juni 1748 dør *Diderik Braës* og efterlader sit gods incl. Fur til sønnen af andet ægteskab *Peder Enevold Braës* til Kokkedal. Peder er altså halvbroder til *Margrethe*. Han er dog ikke så god til at styre det store gods som sine forgængere, så nogle år senere kommer han i pengetrang.

Han må i maj 1762 sætte hele Fur i pant for et lån på 6000 rdl.⁵² Dette lån erstattes året efter med et på 8000 rdl., og i maj 1769 sættes øen i pant for et lån på 9000 rdl.⁵³ Så går det heller ikke længere, og den 4. maj 1770 sælger *Peder Enevold Braës* øen Fur til køb- og handelsmand *Niels Andersen Færk* i Nibe. Købesummen er 9000 rdl. courant og 50 ducater i guld.⁵⁴

Kort før, den 18. november 1766, havde man for første gang fået kongelig koncession på færgefarten mellem Fur og Salling.⁵⁵

Nu kommer perioden, hvor Fur hører under Færk'erne.⁵⁶

Efter *Niels Andersen Færks* død i 1791, holdes auktion over boet, og sønnen *Anders Nielsen Færk*, der også var købmand i Nibe, køber godset på Fur for 8500 rdl.⁵⁷

I efteråret 1800 dør *Anders Nielsen Færk*, og efterlader sig en søn, *Niels Andersen Færk* og to døtre: *Ellen Cecilie*, der var gift med proprietær *Frantz Hvass* til Randrup, og *Maren Cathrine*, der var gift med Nibes byfoged *Niels Bassesen*. Da de skal fordele arven efter *Anders Færk*, overlader *Niels Andersen Færk* øen Fur til sine to svogre til lige deling som deres arvepant svarende til 11.000 rdl. Skødet, som var skrevet i december 1800, blev dog først tinglyst i august 1802, da det blev aktuelt for *Hvass* og *Bassesen* at have bevis for deres adkomst.⁵⁸

Kort efter begyndte de nemlig at sælge gårdene og husene til fæsterne, der herved blev selvejere.

I 1807 fik Basseten brug for penge, og han låner 10.000 rdl. af købmand Niels Nielsen Færk i Nibe og stiller som sikkerhed sin andel af Fur i pant.⁵⁹ Indtil dato havde Basseten og Hvass solgt ca. 1/3 af øen til indbyggerne.

Iøvrigt døde Hvass kort før dette pantebrevs oprettelse. Enken *Ellen Cecilia Færk* giftede sig med *Thyge Thygesen*, der også blev proprietær til Randerup.⁶⁰ Året efter solgte Basseten sin andel i Fur til Thyge Thygesen for 8326 rdl. Skødet dateres 24. juni 1808.⁶¹

Thyge Thygesen fortsætter salget til selveje, så han i 1825 blot ejer et enkelt husmandssted på 2 skp. hartkorn, det sælges i 1830.⁶² Fra nu af ejer Fur-lands bønder selv jorden.

I denne periode oplever Furboerne, ligesom det øvrige land, de store landboreformer med bondefrigørelsen og jordens udskiftning af fællesskabet.

6) FUURLANDS UDSKIFTNING

Gennem mange hundrede år, og helt frem til det 18' århundredes sidste halvdel, var landbruget i Danmark således, at de enkelte gårde havde deres jorder spredt i mange små agre rundt på forskellige marker. Hensigten var selvfølgelig at fordelingen skulle være så retfærdig som muligt. Alle gårde skulle have noget af den gode jord og noget af den dårlige.

Denne jordfordeling havde imidlertid den store ulempe, at jorden måtte dyrkes af bønderne i fællesskab. Det var umuligt for en enkelt bonde at dyrke en række små agre på 10-20 alens bredde, hvis ikke de andre gjorde det samtidig. Da al jorden ejedes af godsejeren, var denne næmest ligeglad med, hvorledes dyrkningen skete, når blot han fik sin årlige landgilde.

Eher midten af det 18' århundrede blev man dog klar over, at det kunne være en fordel at udskifte jorden, således at de enkelte gårde fik deres jord samlet. Der nedsattes flere landvæsenskommissioner, der skulle undersøge mulighederne for at forbedre landbruget. Det resulterede i, at udskiftningen kom i gang rundt i landet, og i ophævelsen af stavnsbåndet i 1788.

På Fur gik det dog langsomt. Ingen var tilsyneladende særligt interesserede; det gik jo meget godt på den gamle måde. Først da Niels Basseten blev medejer af øen, skete der noget. Han var sikkert fra starten indstillet på tanken at sælge af godset til selveje, og så var det vigtigt at få udskiftet jorden først.

Vurderingsmændene havde været på øen i november 1801, men måtte rejse igen, da frosten forhindrede dem i at grave i jorden. De kom igen det følgende forår.⁶³

Den 30. juli 1802 lod Basseten indkalde til et åstedsmøde, hvor udskiftningen skulle planlægges.⁶⁴ Tilstede var foruden Basseten og Hvass også sognepræsten samt landvæsenskommissionen fra Skivehus amt, hvorunder Fur hørte.

Det største problem var at blive enig med præsten om præstegårdens andel, for selv om det var en fri gård, lå jorden stadig i fællesskab med øens øvrige gårde. Ved mødet blev man dog hurtigt enige om fordelingen af såvel præstens del, som skoleholderens lod og den lod, som byfoged Selmer skulle have. I øvrigt udlagdes til beboernes fælles afbenyttelse den lergrav, hvis rester endnu ses i Madsbad syd for gården Klode.

Efter dette møde kunne sagen gå sin gang, og i 1803 var udskiftningen fuldført. Allerede den 1. oktober 1802 blev der skrevet skøde på den første række mindre husmandssteder, således at der ved årets udgang var solgt 8 huse.

Den første gård blev solgt den 18. marts 1803.⁶⁵ Det var *Niels Jensen Thises* fæstegård, der købtes af hans søn for 280 rdl. Gården, som oprindeligt havde ligget i Hvirp, var o. 1710 blevet flyttet til Nederby. Den var på 1 tdr 6 skp. hartkorn, og lå i 1803 i Nederby lige ud for vejen til Dalager.

Gården, der senere fik matr. nr. 46, havde fået sin mark i Søndergårde. Den blev derfor straks udflyttet, så bygningerne kom til at ligge ved jorden. Gården blev i øvrigt nedlagt i 1852, idet jorden solgtes til nabogårdene, matr. nr. 45 og 47.

Oprindeligt lå alle gårdene, når vi undtager Sundegård og Lundgård, inde i byerne, men efter udskiftningen udflyttedes alle de, der havde fået jord tildelt, f. eks i Stisager, i Pikhede eller på Anshede. Det var kun et mindretal af gårdene, der blev liggende på de oprindelige pladser.

En enkelt gårds historie

Som en afslutning på denne gennemgang af Furs historie i ældre tider, vil vi i korte træk gennemgå en enkelt gårds historie gennem 350 år

Gården er valgt, fordi den meget typisk viser, hvorledes samme slægt bor på gården i flere hundrede år, og det til trods for at den det meste af tiden var fæstegård. Gården er forfatterens oldefars fødegård - den sydligste gård i Vojel. Gården ejes nu af Hans Mikkelsen, der hører til den samme slægt.

På gården i Vojel er det ikke altid søn, der følger fader - fjernere slægtinge kan også overtage fæstet

De ældste fæstebønder i gården i Vojel kender vi ikke meget til - kun navnene I 1616 er det *Christen Christensen*⁶⁶ og 1625 er det *Christen Jensen*.⁶⁷ Omkring 1630 kommer der en ny fæster. Det er *Jørgen Nielsen Winter*, søn af birkefoged Niels Winter i Grisildgaard. Han blev i øvrigt selv defoged for lensmanden Jørgen Rosenkrantz.⁶⁸ Han døde i 1662, da han brækkede halsen ved et ulykkeligt fald på sit stuegulv. Hans børn var ikke store nok til at overtage gården, så det bliver en brodersøn, *Gregers Knudsen Winter*, søn af Knud Nielsen Winter i Præstegaarde, der bliver den næste.⁶⁹

Gregers følges o. 1705 af svigersønnen *Michel Christensen*.⁷⁰ Han dør imidlertid ret tidligt (ca. 1720), hvorefter enken *Mette Gregersdatter* fortsæt-

ter ved mandens fæstebrev, hjulpet af børnerne. Først i 1740 får sønnen *Thøger Mikkelsen* fæstebrev på gården,⁷¹ der 30 år senere går videre til Thøgers søn *Michel Thøgersen*.⁷²

Denne *Michel Thøgersen* køber gården til selveje i 1813 for 1600 rdl.⁷³ Ved skøde af 5 juli 1824 sælger Michel gården til sin ældste søn, *Thøger Mikkelsen* for 400 rdl. sølv.⁷⁴ Den næste ejer er Thøgers ældste søn *Mikkel Thøgersen*, der får skøde 14. december 1867.⁷⁵ Da Mikkel dør i 1901, overtages gården af en niece, *Graversine Christensen*, og hendes mand, *Mikkel Mikkelsen* (skøde: 10. januar 1902). Det er deres søn *Mika Johannes Mikkelsen*, der fik skøde på gården d. 8. december 1939, og han har i år (1973) ladet den gå videre til sønnen *Hans Mikkelsen*.

I det 17' århundrede betales den årlige landgildeafgift i naturalier. I gården i Vojel måtte gårdfæsteren årligt betale 4½ tdr. byg i skyld, 2 byskp. byg i gæsteri, endvidere 1 byskp. dagsgerningsbyg, 1 svin, 1 gås og 2 høns foruden en pengeafgift på 11 skilling.⁷⁶

I 1664 skete den første betydende matrikulering af landet, og gården blev vurderet (på grundlag af landgildet) til 5½ tdr. 1 album hartkorn.

Da denne matrikulering, der dannede grundlag for skatteligningen, var uretfærdig, foretog man i 1680'erne en ny matrikulering på grundlag af en regulær opmåling og vurdering af gårdenes jorder. I matriklen 1688 fik gården no. 4. Udsæden beregnedes til 24 tdr. 2 skp. land, svarende til 3 tdr. 1 skp. 3 fdk. 1 alb. hartkorn, siden omvurderet til 3-3-1-2. I markbogen kan vi se, at gårdens jord var fordelt på ikke mindre end 62 agre i 17 marker spredt rundt på øen. Der var agre i Nørre mark, i Dalager og på Kønsberg endog så fjernt som Tørrebasse ager, der er marken umiddelbart nord for Debel mølle.

I løbet af det 18' århundrede afløstes landgildet af en ren pengeafgift, der for Vojel-4 udgjorde 6 rdl. 4 mark årligt.⁷⁷

Ved udskiftningen i 1802-03 fik gården no. 11, og på udskiftningskortet⁷⁸ (side 44) ses, hvorledes gården får sin hovedlod samlet. Der er ingen grund til at udflytte denne gård. Gårdens hartkorn blev 3 tdr. 2 skp.

Ved matrikuleringen af 1844 er jorden forbedret, så den vurderes til 4 tdr. 4 skp. 2 fdk. Og ¼ album. Gården får matr. nr. 55, hvormed den kendetegnes i dag.⁷⁹

KILDEHENVISNINGER

- 1) Ursin: Stiftsstadens Viborg. pp. 157 ff.
- 2) Erslev: Repertorium Diplomaticum (REP). U33.
- 3) REP. 25. Diplomatum Arnemagnæanum (Dipl AM) I p. 27.
- 4) Dipl. AM. I p. 61.
- 5) Munther: Kirchengeschichte. bd. I p. 384.
- 6) REP. 450.
- 7) jfr. Danmarks Adelsårbog 1935.
- 8) Heise: Diplomatarium Vibergense (Dipl. Vib.) nr. 30.
- 9) Dipl. Vib. nr. 57.
- 10) Dipl. Vib. pag. 346.
- 11) Pontoppidan: Annales Ecclesiæ Danicæ. III p. 571 ff.
- 12) jfr. Ny Kirkehist. Samlinger (Ny Kh. S.) V p. 527-31.
- 13) Fur Kirkebog (Landsarkivet i Viborg (LA)) + Ekstraskat (Rigsarkivet (RA)).
- 14) Dipl. Vib. registret.
- 15) RA. Reg. 108a pk. 13,1 Konningskat af Viborg Stift
- 16) jfr. Politikens Historie, NyKh S. V p. S65-81. NyKh. S. VI p. 260-67 NyKh. S. VI p. 288-93. Tingsvidner se Dipl. Vib.
- 17) Kongebreve se: Kancelliets Brevbøger. jfr. i øvrigt Danmarks Adelsårbog.
- 18) NyKh. S. V p. 580.
- 19) RA: Rentekammeret (Rtk) 212.41: Skødebog fol. 227.
- 20) Markbog nr. 1339 fol 175a (RA). Møllehøj vest for kirken, hvor møllen lå, kunne anes som en svag forhøjning i marken. I 1996 blev resterne af Møllehøj arkæologisk udgravet og man fandt en cirkulær krans af sten omgivende en stenaldergrav, hvor man også fandt fundamentet af stubmøllen. Se John Brinch Bertelsen: En overraskelse, Skivegnens Jul '99.
- 21) Viborg Landsting: Skøde- og panteprot LA B24-639, fol 42.
- 22) jfr. Rokstroh: Udvikl. af Den nat. hær i Danm. og Rtk 214.48 KrigsJORdebog 1670 (RA).
- 23) Rentekammerets kongelige resolutioner nr. 2465 (RA).
- 24) Rtk. 212.44 Skødebog (RA).
- 25) NyKh. S. V p. 569.
- 26) NyKh. S. V p. 572 ff.
- 27) Troels Dahlerup: Det kgl. Rettertings Domme bd. 2 p. 672.
- 28) Saml. til jydsk Historie og Topografi. I p. 379 ff.
- 29) Skivehus Len: Ekstraskatteregnskaber (RA).
- 30) Kanc Brevbøger.
- 31) Landstingsdom i Viborg Bispearkiv (Harre Herred). LA.
- 32) Politikens Danm. Hist bd. 7.
- 33) Kanc. Brevbøger 15. okt. 1641.
- 34) Kruses bog.
- 35) jfr. Hans Kyrre: Furboerne. p. 16.
- 36) Kanc. Brevb. 4. dec. 1633.
- 37) Kanc. Brevb. anf. dato.
- 38) Div. Jordebøger. J.V.O.: Kilder til Furs Gårdshistorie (manusk.).
- 39) Div. jordebøger.
- 40) Breve i Viborg Bispearkiv (Harre herred). LA.
- 41) jfr. Rokstroh.
- 42) KrigsJORdebog 1670. (se note 22).
- 43) Rtk 214.48 og Rtk 2215.195 (RA).
- 44) KrigsJORdebog 1680. Rtk 2215.78 (RA).
- 45) 1. jyske regiment: Ekstraskattemandtaller (RA).
- 46) Rtk. 2215.223: Skødebog. fol 221. (RA).
- 47) Fæsteprotokol for Sødal Gods. LA:G 216-1.
- 48) Skødeprot. LA: B24.678, fol 233b.

- 49) Adels årbog 1923.
- 50) Fundatsen trykt i Hofmann Fundatser.
- 51) LA: C213-27 og 26.
- 52) LA: B24-697, fol. 659.
- 53) LA: B24-701, fol 95b.
- 54) LA: B24-701, f. 426.
- 55) s. st.
- 56) Om Færk'erne i Nibe. se: Dagmar Larsen Fra Nibes glansperiode. (Fra Himmerland og Kjær Herred 1925-27).
- 57) Skive Byfogeds Auktionsprot. LA: B43-278 fol 697.
- 58) LA: B43-86 fol 363b. Skive og Salling. Skøde- og panteprot.
- 59) LA: B43-87 fol 206.
- 60) Om Hvass og Thygesen, se: F. Hvass: Samling af meddelelser om personer og familier af navnet Hvass. bd. 1.
- 61) LA- B43-87, f. 387b.
- 62) LA: B43-92, f. 521.
- 63) Jeppe Aakjær: Muld og Mænd, p. 30.
- 64) Viborg Amts Landvæsenskommissions Protokol. LA: B4-959, f. 362-64.
- 65) LA: B43-86, f. 394b.
- 66) Jordebog 1616 i RA: Universitetets arkiv pk. 472.
- 67) Jordebog 1625 i LA: C2-252.
- 68) Jordebog 1660 i RA: Rtk 311.63 nr. 3.
- 69) Matrikler 1664 og 1688, ekstraskatter (RA).
- 70) Ekstraskatter 1710, 1713 skøde 1718, Fur kirkebog.
- 71) Fæsteprot. LA: G216-1, f. 462.
- 72) Skøder 1791 og 1800 (noter 57) og 58)).
- 73) LA: B43-88, f. 260.
- 74) LA: B43-91, f. 103.
- 75) Thomas Nielsen: Fuur Ø's Spare- og Laanekasse gennem 75 aar. p. 21.
- 76) div. jordebøger.
- 77) Fæsteprot. og div. skøder.
- 78) Udskiftningskortet findes på Fur Museum.
- 79) Kopi af Matriken 1844 i LA: B13-15.